

Külföldi könyvtár- és információtudományi folyóiratokból (referátumok)

Soós Mária Erika 
soos.erika@btk.elte.hu
ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori
Iskola Könyvtártudományi Program
ELTE BTK Könyvtár- és
Információtudományi Intézet
egyetemi tanársegéd

A semlegesség és aktivizmus definiálása a norvég közkönyvtárakban: az ökológiai fenntarthatóság példája

Solum, E. E. B.-D. (2025) *Negotiating neutrality and activism in Norwegian public libraries: The case of environmental sustainability*, *Journal of Documentation*, 81(1), p. 107–124.
<https://doi.org/10.1108/jd-04-2024-0082>

A tanulmány segítségével láthatjuk, hogy a norvég közkönyvtárak hogyan értelmezik és alkalmazzák a semlegesség és társadalmi aktivizmus fogalmát az ENSZ Fenntartható Fejlődési Célok (SDG-k) megvalósítása során, különös tekintettel a környezeti fenntarthatóságra. A szerző egy összehasonlító esettanulmány keretében négy közkönyvtár gyakorlatát elemzi: két regionális főkönyvtárat Észak- és Kelet-Norvégiában (L1, L2); két városi fiókkönyvtárat Oslo két különböző, társadalmilag eltérő kerületében (L3, L4). A könyvtári semlegesség dinamikus újraértelmezése során a tanulmány elméleti háttérét Habermas közsféra-elmélete¹ és Mouffe agonisztikus pluralizmusa² adják.

A(z) anonimizáltan szereplő könyvtárakban zajló kutatás 30 félig strukturált interjú, helyszíni látogatások és dokumentumelemzés (pl. stratégiai tervek, fenntarthatósági jelentések) alapján térképezte fel, hogy a norvég közkönyvtárak hogyan keresik az egyensúlyt a semlegesség és az aktivizmus között az SDG-k szervezeti szintű megvalósítása során, a környezeti fenntarthatósággal kapcsolatos nyilvános rendezvényeken, valamint a különböző felsőoktatási háttérrel és kompetenciákkal rendelkező könyvtárosok elkötelezettségében.

A vizsgált könyvtárak profiljuk, szolgáltatásaik és a munkatársak végzettsége szerint némileg különböznek.

Az észak-norvégiai könyvtár (L1) a hagyományos szolgáltatásokkal és kiállítókkal várja a használóit, zöld szolgáltatásai fókuszában a magkönyvtár, a közösségi kert és a civil szervezetekkel való partnerség áll. A fenntarthatóság támo-

¹ Habermas elméletének (1962) alap gondolata, hogy a közsféra (public sphere) egy olyan mindenki előtt nyitott társadalmi tér, ahol az emberek magánemberként racionális vitákkal jutnak konszenzusra a közérdekű ügyekben. Fő elemek: nyilvánosság, egyenlőség, érvelés, függetlenség.

² Mouffe agonisztikus pluralizmusa (1999) Habermas elméletének bírálata, mely a társadalomban meglévő alapvető értékülönbségek miatt nem látja lehetségesnek a teljes konszenzust; teret kell adni a konfliktusoknak – demokratikus keretek között. Fő elemek: agonizmus (ellenfelek, nem ellenségek), pluralizmus (a különbségek nem problémák), szabályozott konfliktusok.

gatását a könyvtár hagyományos, semleges szerepével összeegyeztethetőnek tartják. Túlnyomórészt könyvtáros végzettségűeket foglalkoztatnak.

A kelet-norvégiai könyvtárat (L2) modern, sokrétű programkínálat, közösségi események, megosztásalapú zöld szolgáltatások jellemzik. Úgy gondolják, a fenntarthatósági célok mellett kiállítás nem sérti a könyvtári semlegesség alapelvét. Többségük könyvtáros végzettségű, nyitottak a humán tudományok felé.

Az első oslói könyvtár (L3) innovatív térrel és aktivista projektekkel, magkönyvtárral, szerszámkölcsonzással, közösségi kerttel, javítóműhelyekkel várja a használókat. Tudatos aktivista megközelítést alkalmaznak, a könyvtár a társadalmi változások előmozdítójaként lép fel. Humán erőforrásuk nagyon vegyes (antropológia, színház, jog, irodalom).


A másik oslói könyvtár (L4) fő profilját az irodalmi fókuszú hagyományos szolgáltatások alkotják, zöld portfóliójukban pedig magkönyvtár, eszközkölcsönzés, környezeti fenntarthatósággal kapcsolatos események szerepelnek. A könyvtár kifejezetten ügyel a pártatlanságra: fenntartja a semlegességet, kerülve a politikai elköteleződést. Személyzetét tekintve vegyes kompetenciákkal rendelkeznek (művészettörténet, újságírás, könyvtártudomány).

A tanulmány főbb megállapításai szerint a norvég közkönyvtárakban a semlegesség és aktivizmus nem ellentétes, hanem folyamatosan újraértelmezett fogalmak, a semlegességet nem statikus értéként, hanem alkalmazkodó és kontextusfüggő gyakorlatként kezelik: a könyvtárak egy része (különösen L3) tudatosan aktív szerepet vállal a társadalmi változások előmozdításában, mások (L1, L2, L4) óvatosabban közelítenek a fenntarthatósági kérdésekhez.

A legtöbb könyvtár igyekszik kiegyensúlyozott módon bemutatni a témát (L1, L2, L4); míg van tudatos állásfoglalást mutató könyvtár is (L3), ahol a fenntarthatóságot értékválasztásként és társadalmi szerepvállalásként kezelik.

A könyvtárosok szakmai identitása átalakul: már nemcsak információs szakemberként, hanem közösség-szervezőként, facilitátorként is megjelennek. A nem könyvtáros végzettségű munkatársak fontos szerepet játszanak az új típusú programok bevezetésében.

A tanulmány szerint a semlegesség rugalmasan értelmezendő, hogy lehetővé tegye mind a konszenzusos (Habermas-i) vitákat, mind a pluralista, konfliktusokat felvállaló (Mouffe) megközelítéseket. A norvég közkönyvtárak a fenntarthatósági célok megvalósítása közben folyamatosan újratárgyalják a semlegesség és az aktivizmus határait, rugalmasan alkalmazkodva a helyi közösségek igényeihez és a demokratikus nyilvánosság elvárásaihoz.

Radó Rita 
rado.rita@oszk.hu
MNMKK Országos Széchényi
Könyvtár, Kutatási és
Különgyűjteményi Főosztály,
Kutatásszervezési Osztály
osztályvezető

Elektronikus erőforrások értékelésére szolgáló átlátható és fenntartható terv egy folyamatosan változó korban

Ralph, T. (2024) *Implementing a Transparent and Sustainable E-resource Assessment Plan in an Era of Continual Change, Library Resources & Technical Services*, 68(3).

<https://doi.org/10.5860/lrts.68n3.8035>

Taylor Ralph, az Oregon State University Valley Könyvtárának gyűjteményértékelési könyvtáros tanulmányában egy átfogó, átlátható és fenntartható elektronikus információforrás értékelési modellt mutat be.

A legtöbb egyetemi könyvtár végez valamilyen szintű gyűjteményértékelést az elektronikus forrásokra vonatkozóan. A hagyományos elektronikusforrás-értékelési eljárások azonban számos kihívást jelentenek alkalmazhatóságuk, átláthatóságuk és fenntarthatóságuk terén. Ezek az értékelések gyakran csupán alkalomszerűek, nem eléggé áttekinthetőek, illetve többnyire egy-egy személyre hárulnak, mindezzel erősen csökkentve a folyamatok rugalmasságát és hatékonyságát. Továbbá az új irányelvek, mint a nyílt hozzáférés, a transzformatív megállapodások és a „big deal” csomagokból való kilépés szintén új megközelítést kívánnak. Emellett az előfizetések ára folyamatosan nő, míg a könyvtári költségvetések stagnálnak vagy csökkennek, ezért a könyvtárakra egyre nagyobb nyomásként nehezedik kiadásuk igazolása is.

Az Oregoni Állami Egyetem Valley Könyvtárában kidolgozott modell azonban választ ad a hagyományos megközelítések hiányosságaira, és alkalmazkodik a könyvtári értékrend átalakulásához – így például a nyílt hozzáférés, a költség-hatékonyság és a felhasználóközpontúság előtérbe kerüléséhez. A többszintű értékelési folyamat decentralizált, strukturált és folyamatosan felülvizsgálják és finomítják, hogy tükrözze a tudományos kommunikáció változásait. A modell kialakításakor különös figyelmet fordítottak arra, hogy oly módon tegye lehetővé az összes elektronikus forrás éves áttekintését, hogy közben szem előtt tarthassák a fenntartói költségvetési korlátokat, az intézményi prioritásokat és a használói igényeket.

A könyvtárban működő Gyűjteményi Tanács az értékelés során kvantitatív és kvalitatív adatokat is egyaránt figyelembe vesz. A dokumentációt és hozzáféréseket megosztott rendszerekben tárolják, ezzel biztosítva az információk hozzáférhetőségét és folytonosságát.

A tanulmány részletesen tárgyalja, hogy jelenleg hogyan épül fel ez a gyűjteményértékelési rendszer, és felvázolja a kihívásokat, előnyöket és jövőbeli megfontolásokat olyan más könyvtárak számára, amelyek saját elektronikusforrás-értékelési gyakorlatuk ki- vagy átalakításában érdekeltek. Ralph modellje ezekre a kihívásokra ad választ egy jól strukturált, együttműködésen alapuló, adatalapú folyamat kialakításával.

A Valley Könyvtár példája bizonyítja, hogy a rendszeres és átlátható elektronikusforrás-értékelés megvalósítható, és bármilyen típusú vagy méretű intézmény adaptálhatja. A modell nemcsak a könyvtári gyűjtemény fenntartható kezelését biztosítja, hanem az intézményi párbeszédet és a felhasználói igényekhez való alkalmazkodást is erősíti.

A nyílt tudomány korlátai


Ma, L. (2025) *The limits of openness: Global knowledge production and its boundaries*, *Journal of Documentation*, 81(7), p. 121–134.
<https://doi.org/10.1108/JD-09-2024-0237>

A nyílt hozzáférés mozgalma ma már nem csak a kutatási publikációkra terjed ki, hanem az adathalmazok, programkódok, szoftverek és hasonló információk közzétételére is. A leginkább vitatott kérdések a kiadók profitorientált működésével kapcsolatosak, miközben ritkán merül fel, hogy a nemzetbiztonsági érdekek, a geopolitikai feszültségek és a gazdaságpolitika is gátat szabhat a kutatási információ szabad áramlásának. A cikk két vitás kérdést jár körül: egyrészt az eszmei tulajdonjogok és a jogvédelem elősegíthetik a közjóságok keletkezését; másrészt az információ nem válhat igazán globális közjósággá a nemzeti és nemzetek feletti határok és geopolitikai konfliktusok miatt. A tanulmány Stewart Brand 1984-es idézete alapján két részre tagozódik: az információ ingyenes akar lenni, és az információ drága akar lenni.

Az információ ingyenességét az előállítás olcsósága és a közjóság eszméje támasztja alá. Az eszmei tudás eredendően közjóság, mivel fogyasztása nem csökkenti hozzáférhetőségét, valamint senki sem zárható ki belőle. A szerző felvázolja, hogy az open access mozgalmat elindító egyezmények (Budapest, Bethesda, Berlin) és a jelenlegi keretrendszereink (pl. az UNESCO nyílt tudományról szóló ajánlása) a tudást mind eszmei, mind tárgyasult (szövegek, adatok, programkódok fizikai és digitális formái) formában is tárgyalják, azonban a gyakorlatban csupán a tárgyasult tudásról szólnak, amely nem feltétlen teljesíti a közjóság feltételeit. A cikk kiadói és kutatói szemmel is megvizsgálja a nyílt hozzáférés eszméjét. A szerző szerint nem véletlen, hogy a kiadóházak csak azután csatlakoztak a nyílt tudomány mozgalmához, miután bebiztosították a helyzetüket. A kutatók számára sokszor tekintélyesebb kiadóknál való publikálás előnyösebb, mint a nyílt hozzáféréstől származó előnyök, azaz, hogy egy nagyobb közönség elérésével nagyobb idézettséget érjenek el.

A szerző további négy megállapítást tesz az információ közjóságként való kezeléséről: a közpénzből finanszírozott tevékenységek nem mindig alkotnak közjóságot; a szabadon hozzáférhető tartalmak nem feltétlenül közjóságok; nem minden közjóság közpénzből finanszírozott; nem minden közjóság ingyenesen elérhető. Ezért a szerző szerint vitatható, hogy a kutatási információ tárgyasult formája szükségszerűen globális közjósággá kell, hogy váljon.


A szerző a tanulmány második részében kifejti, hogy az információ, az előállítási költségétől függetlenül, értékes akar lenni. Habár több száz órányi videót töltünk fel a YouTube-ra percentként, és a COVID19-ről is több tízezer preprint tanulmány keletkezett, a szerző emlékeztet, hogy 2013 óta az összes publikált

Ormándy Marcell Ottó 
ormandy.marcell@oszk.hu
MNMKK OSZK Könyvtári Intézet
szabványosító könyvtáros

tanulmány több mint fele az öt legnagyobb kiadónál jelenik meg. A legtöbb kutatási eredmény nem közjóság, hanem kereskedett áru.

A kiadók üzleti modellje öngerjesztő hatású, ahogy egyre több publikációt és metaadatot birtokolnak, egyre kifinomultabb analitikai termékeket tudnak árusítani az egyetemek és kutatóintézmények számára. Az open access arany útján pedig a szerzői díjak fokozzák azt az episztemológiai válságot, hogy mi számít közjósággként értelmezett tudásnak. Ha a kutatási eredmények valóban (globális) közjóságok, akkor olyan rendszereket kell felépítenünk, ahol a létrejövő eszmei tudás nem egy profitorientált ágazat mellékterméke, hanem egy a hosszútávú megőrzést biztosító közszolgáltatás célja.

A tanulmány végén a szerző kurrens és történelmi példákkal illusztrálja azt, hogy a nemzeti érdekek sokszor akadályozzák a nyílt tudomány eszméit. Felvázolja az előbb említett episztemológiai válságot a koloniális tudásrendszerektől kezdve, a hidegháborún át, a tudás globális előállításának mai, nyugatcentrikus rendszeréig.

Ormány Marcell Ottó 
ormandy.marcell@oszk.hu
MNMKK OSZK Könyvtári Intézet
szabványosító könyvtáros

Fiatalok mindennapi érintkezései deepfake tartalmakkal

Lao, Y., Hirvonen, N., Larsson, S. (2025) *Everyday encounters with deepfakes: Young people's media and information literacy practices with AI-generated media*, *Journal of Documentation*, 81(7), p. 216–235.
<https://doi.org/10.1108/JD-01-2025-0007>

Míg a szakirodalom a fiatalok és a generatív mesterséges intelligencia (MI) által készített médiatartalmak (AGM) kapcsolatát strukturált és általában oktatási kontextusban vizsgálja, addig kevesebb felmérés készült a fiatalok mindennapi médiafogyasztásáról. Ezt a rést kívánja betölteni az a kutatás, amely feltérképezi és megvizsgálja, hogy milyen módon találkoznak a fiatalok deepfake tartalmakkal a mindennapjaik során. A felmérés keretében húsz 14–15 éves finn középiskolással készítették mélyinterjú 2021-ben öt nagyobb témát érintve, amelyek közül a tanulmány a „szintetikus média/MI generált tartalmak” kérdéskört mutatja be. Az interjúk során a résztvevők visszagörgethettek a telefonjukon, hogy felidézzenek olyan eseteket, amikor AGM-tartalmakkal érintkeztek. A beszélgetéseket rögzítették, kódolták, majd induktív és deduktív tartalomelemzés alá vetették.

A generatív mesterséges intelligencia által készített médiatartalmak alapvetően megváltoztatták a médiakörnyezetet. A deepfake káros dezinformációra használható tartalom, amelyben manipulálják egy személy arcát és hangját. Az AGM-készítő technológiák elterjedésével az AGM-tartalmak is megsokszorozódtak, elárasztva a gyerekkoruk óta digitális platformokat használó fiatalok hírfolyamait. Utóbbiak kifejezetten veszélyeztetett csoportot alkotnak, mivel mentális és társadalmi fejlettségükből eredően nincsenek megfelelő eszközeik az eléjük kerülő káros információk kezeléséhez.

Korábbi kutatások kimutatták, hogy az AGM-tartalmakkal a legtöbb ember „véletlen találkozások vagy észlelések” által érintkezik, ami a kutatásban résztvevőkkel való beszélgetések során is megerősítést nyert. A legtöbben azt állították,


hogy sosem kerestek rá közvetlenül AGM-tartalomra, továbbá sosem próbáltak meg saját maguk ilyen készíteni. Elsősorban hírességekkel kapcsolatos, szórakoztató, politikai és oktatási jellegű AGM-tartalmakkal érintkeztek, kifejezetten videóformátumban.

Az alanyok különböző informatikai jártassággal rendelkeztek, mégis többségük a kifejezés „hamisságára” (fakeness) fókuszáltak. Nagyjából a háromnegyedük hallotta a deepfake kifejezést. A deepfake gyártásával kapcsolatban a legtöbben az arckifejezések manipulálását emelték ki, hasonlóképp a Photo-shop-szerű szoftverekhez. Habár a technikai részleteket nem értették, de a kép és a hang vizsgálatával tudatába kerültek annak, hogy nem autentikus médiát látnak. Amikor az MI szerepéről kérdezték őket, inkább spekulatív hangnemben válaszoltak: megértik, hogy az MI-nek szerepe van a deepfake előállításában, viszont nem ismerik az algoritmikus technikai részleteit.

A deepfake hatásai közül legtöbben a negatívabbakra helyezték a hangsúlyt, a dezinformációt kiemelve. A pozitív hatások között szinte kizárólag a szórakoztatást említették. Ennek ellentmond, hogy a fiatal résztvevők jellemzően közömbös hozzáállást tanúsítottak a deepfake-ekkel szemben: észrevették, de komolyabb aggodalom nélkül nézték meg őket, miközben tisztában voltak esetleges negatív hatásaikkal. A tartalmaknak csak egy kis hányada sarkallta őket arra, hogy kifejezetten kövessék a videókat, vagy visszajelezzenek az algoritmusnak a „nem érdekel” gombbal.

A szerzők szerint a média- és információs műveltség elemei közé az információval való véletlenszerű találkozások és észlelések esetét is érdemes lenne beemlíteni. Továbbá erősíteni kellene azt, hogy az egyének megértsék az AGM-tartalmakat előállító technológiák működését.

Kapcsoltadat-szerkesztők – a Sinopia és a Marva összehasonlítása

Hubay Miklós 
gvm206@gmail.com
MNMKK – Petőfi Irodalmi Múzeum
humáninformatikai csoportvezető

Heng, G., Lampron, P., Myung-Ja, H. (2024) *Challenges and Considerations of Linked Data Editors: A Comparison of Sinopia and Marva, Library Resources & Technical Services*, 68 (3), p. 1–14.

<https://doi.org/10.5860/lrts.68n3.8226>

A könyvtárak a 2000-es évek elejétől kísérleteznek a kapcsoltadat-technológiával (linked data technologies), azzal a módszertannal, amely a forrásleíró keretrendszer (RDF), illetve egységes forrásazonosítók (URI-k) segítségével teszi rögzíthetővé az entitásokra épülő bibliográfiai leírásokat. Az adatgazdag metaadatközlés-halmazok előállítására és kezelésére több felület is alkalmas: a cikk szerzői a két legismertebbet, a Kongresszusi Könyvtár által implementált Marva-t, illetve a szélesebb szakmai közönséget kiszolgáló Sinopia tesztfelületét (Sinopia Stage) vették górcső alá a felületeken használható szemantikus elemkészletek, az exportlehetőségek, az űrlapok (profilok) testreszabhatósága, az elemcímkék és az elemekhez tartozó megjegyzések rögzíthetősége, a keresés és az automatikus

kitöltés működése, a validáció (pl. elemek ismételhetségének vizsgálata) és jogosultságkezelés (elemek törlése, leírások módosítása, törlése stb.), a külső adatforrások beemelhetősége, valamint a duplumszűrés szempontjából. Megállapítást nyert, hogy mindkét felület a BIBFRAME bibliográfiai elemkészletre épül, a Sinopia azonban más szótárak elemeit is beépíthetővé teszi a leírásba, továbbá az exportlehetőségei is jobbak, a legismertebb RDF-szerializációs szintaxisok mind-egyikét támogatja.

Ami a profilokat, azaz a forrásleíró űrlapokat illeti, a Marva a legkülönbébb bibliográfiai forrástípusokra, monografikus kiadványokra, kottákra, időszaki kiadványokra stb. kínál előkészített adatrögzítő felületeket, amelyek segítségével egy munkame-
netben lehet rögzíteni a mű (Work), illetve az előfordulás (Instance) metaadatait, mindemellett importfunkcióval is a használók rendelkezésére áll. A Sinopia granu-
lárissabb, és a BIBFRAME két legfontosabb entitásszintjét két külön űrlapon teszi me-
taadatokkal, amelyek kapcsolati elemekkel huzalozhatók össze.

Az elemek címkéi, illetve az elemekhez tartozó megjegyzések – ezek szá-
mos esetben az RDA szabályzat fejezetpontjaira mutató hivatkozásokat, vagy
az adott elem MARC-megfelelőit tartalmazzák – a Sinopiában szabadon szer-
keszthetők, a Marva ilyen lehetőséget nem biztosít. Mindkét szerkesztő lehetővé
teszi ugyanakkor a külső adatforrásokból (LCNAF, RDA-szótárak stb.) származó
értékek beemelését. A Marva-ban az elkészült leírások mindenki által szabadon,
a Sinopiában azonban csak intézményi jogosultság birtokában módosíthatók,
amelyet rendszerbeállítással lehet szabályozni.

A cikk második részében a szerzők két kiscsoportos felmérés eredményeit is-
mertetik, amelyet a Marva esetében 7, a Sinopia esetében 11 résztvevő bevoná-
sával folytattak le. A kérdésekre adott válaszokból kiderült, hogy a résztvevők
eligazodtak a felületeken, bár túl soknak ítélték az ehhez szükséges kattintásszá-
mot, és több esetben a szükséges ismeretek is hiányoztak az RDA, FRBR és LRM
témájában. A szerzők úgy látják, hogy egy jó kapcsolattadat-szerkesztőnek szótár-
függetlennek és testreszabhatónak (pl. az űrlapok esetében) kell lennie, lehető-
séget kell adnia konverziókra, és a leíró profilok repozitóriumaként kell műkö-
nie. A kapcsolattadat-technológiára való átállás a szoftverszállítók és a könyvtárak
együttműködését igényli, és ki kell terjednie a jelenleginél fejlettebb, teljesebb
informatikai infrastruktúrára, képzések tartására, és a folyamatok leírására, doku-
mentációjára.

